"BOLALAR HUQUQLARINI XALQARO MIQYOSDA HIMOYA QILISH"

Iskanov Ja'far Alisher o'g'li
TDYU huzuridagi Qashqadaryo viloyati akademik litseyi 104- guruh talabasi
Tel: +998939391577
Email: jafariskanov7@gmail.com
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.24014978

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalar huquqlarini xalqaro miqyosda himoya qilishning nazariy va amaliy asoslari, mazkur sohadagi xalqaro-huquqiy normalar hamda ularni amalga oshirish mexanizmlari keng yoritilgan. Xususan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va boshqa xalqaro hujjatlarning bolalar huquqlarini ta'minlashdagi o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, UNICEF xalqaro tashkilotining bolalar manfaatlarini himoya qilish, ularning ta'lim olishi, sog'lom rivojlanishi va xavfsiz muhitda voyaga yetishini ta'minlash borasidagi faoliyati ko'rib chiqilgan.

Maqolada bolalarning yashash, ta'lim olish, tibbiy yordamdan foydalanish, fikr bildirish, shaxsiy daxlsizlik va zo'ravonlikning barcha shakllaridan himoyalanish kabi asosiy huquqlari alohida o'rganilgan. Shu bilan birga, zamonaviy globallashuv sharoitida bolalar huquqlariga tahdid solayotgan muammolar, jumladan, bolalar mehnati, odam savdosi, kamsitish, internet muhitidagi xavfsizlik va qurolli mojarolarning bolalar hayotiga ta'siri huquqiy nuqtayi nazardan tahlil etilgan.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasida bolalar huquqlarini himoya qilishning konstitutsiyaviy asoslari, milliy qonunchilikdagi kafolatlar hamda xalqaro majburiyatlarning milliy huquq tizimida amalga oshirilishi masalalariga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: bolalar huquqlari, xalqaro huquq, bola manfaatlari, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT), UNICEF, Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya, inson huquqlari, huquqiy himoya, voyaga yetmaganlar, bolalar xavfsizligi, ta'lim olish huquqi, sog'lom rivojlanish, ijtimoiy himoya, bolalar mehnati, zo'ravonlikning oldini olish, xalqaro-huquqiy mexanizmlar, milliy qonunchilik, huquqiy kafolatlar.

Abstract. This article provides a comprehensive overview of the theoretical and practical foundations of the international protection of children's rights, the international legal norms governing this field, and the mechanisms for their implementation. In particular, it analyzes the role and significance of the United Nations Convention on the Rights of the Child, the Universal Declaration of Human Rights, and other international legal instruments in ensuring the protection of children's rights. Furthermore, the activities of the United Nations Children's Fund (UNICEF) in protecting children's interests and ensuring their access to education, healthy development, and upbringing in a safe environment are examined.

The article explores the fundamental rights of children, including the right to life, education, healthcare, freedom of expression, personal privacy, and protection from all forms of violence. At the same time, it provides a legal analysis of the challenges threatening children's rights in the context of modern globalization, including child labour, human trafficking, discrimination, online safety issues, and the impact of armed conflicts on children's lives.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

In addition, particular attention is paid to the constitutional foundations of children's rights protection in the Republic of Uzbekistan, the legal guarantees established by national legislation, and the implementation of international obligations within the national legal system. The article also highlights the importance of strengthening international and national mechanisms for protecting children's rights and improving legal safeguards to ensure that every child can grow up in a safe, supportive, and favourable environment.

Keywords: children's rights, international law, best interests of the child, United Nations (UN), UNICEF, Convention on the Rights of the Child, human rights, legal protection, minors, child safety, right to education, healthy development, social protection, child labour, prevention of violence, international legal mechanisms, national legislation, legal guarantees.

Kirish Bugungi globallashuv, xalqaro integratsiya va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot jarayonlari jadallashib borayotgan bir davrda inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlash masalasi xalqaro hamjamiyat oldida turgan eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Inson huquqlarini himoya qilish demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etishning asosiy shartlaridan biri bo'lib, ushbu jarayonda aholining alohida himoyaga muhtoj qatlamlari, xususan, bolalarning huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlash alohida o'rin egallaydi. Chunki bolalar jamiyatning kelajagi, davlatning ertangi taraqqiyotini belgilab beruvchi avlod hisoblanadi. Ularning jismoniy, aqliy, ma'naviy va ijtimoiy jihatdan sog'lom rivojlanishi nafaqat oilaning, balki butun jamiyat va davlatning muhim vazifasidir.

Bolalar huquqlarini himoya qilish masalasi inson huquqlarining umumiy tizimida o'ziga xos ahamiyatga ega. Buning asosiy sababi shundaki, bolalar yosh xususiyatlari, hayotiy tajribasining yetarli emasligi va mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatlarining cheklanganligi sababli turli huquqbuzarliklar, zo'ravonlik, ekspluatatsiya va kamsitish holatlariga nisbatan zaifroq bo'ladilar. Shu sababli ularning huquqlarini ta'minlashda oddiy huquqiy kafolatlar bilan cheklanib qolmasdan, qo'shimcha ijtimoiy, iqtisodiy, tashkiliy va institutsional himoya mexanizmlarini shakllantirish talab etiladi. Har bir bola millati, irqi, jinsi, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi yoki oilaviy holatidan qat'i nazar, teng huquqlarga ega bo'lishi lozim.

Bolalik inson hayotining eng muhim va mas'uliyatli bosqichlaridan biri bo'lib, aynan shu davrda shaxsning dunyoqarashi, bilim va ko'nikmalari, axloqiy qadriyatlari hamda jamiyatdagi o'rni shakllanadi. Bolaning qanday muhitda voyaga yetishi, qanday ta'lim olishi, sog'lig'i va xavfsizligi qay darajada ta'minlanishi uning kelajakdagi hayotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, bolalarning yashash, ta'lim olish, sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish, oilada tarbiyalanish, dam olish, erkin fikr bildirish va shaxsiy daxlsizlik huquqlarini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi zarur.

Bolalar huquqlarini xalqaro miqyosda himoya qilishning rivojlanishi uzoq tarixiy jarayon bilan bog'liq. Dastlabki davrlarda bolalar asosan oilaviy munosabatlar doirasida ko'rib chiqilgan va ularning mustaqil huquq egasi sifatidagi maqomiga yetarlicha e'tibor berilmagan. Sanoatlashuv jarayonlari, bolalar mehnatidan foydalanish, ijtimoiy tengsizlik va urushlarning bolalar hayotiga salbiy ta'siri xalqaro miqyosda bolalarni alohida himoya qilish zaruratini yuzaga keltirdi. Natijada XX asr davomida bolalar huquqlarini tan olish va ularni huquqiy jihatdan kafolatlashga qaratilgan xalqaro tashabbuslar rivojlana boshladi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

1924-yilda Millatlar Ligasi tomonidan qabul qilingan Jeneva deklaratsiyasi bolalar huquqlarini xalqaro darajada e'tirof etish yo'lidagi dastlabki muhim hujjatlardan biri bo'ldi. Ushbu deklaratsiyada bolalarning jismoniy va ma'naviy rivojlanishi, oziq-ovqat, tibbiy yordam hamda ijtimoiy himoyaga bo'lgan ehtiyojlari e'tirof etilgan. 1948-yilda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida ham onalik va bolalik alohida himoya va yordam olish huquqiga ega ekanligi belgilangan. 1959-yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan Bola huquqlari deklaratsiyasining qabul qilinishi esa bolalarning alohida huquq va manfaatlarini xalqaro miqyosda tan olish jarayonini yanada rivojlantirdi.

Bolalar huquqlarini himoya qilish sohasidagi eng muhim tarixiy voqealardan biri 1989-yil 20-noyabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi tomonidan Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyaning qabul qilinishi bo'ldi. Mazkur Konvensiya bolalarning fuqarolik, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarini yaxlit tizimda mustahkamlagan xalqaro shartnoma hisoblanadi. Uning qabul qilinishi bolalarni shunchaki g'amxo'rlik va yordamga muhtoj shaxslar sifatida emas, balki o'ziga tegishli mustaqil huquqlarga ega bo'lgan inson sifatida e'tirof etishda muhim ahamiyat kasb etdi. Konvensiya davlatlar zimmasiga bolalarning huquqlarini hurmat qilish, himoya qilish va ularning amalda ta'minlanishi uchun zarur choralarni ko'rish majburiyatini yuklaydi.

Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyada bir qator fundamental tamoyillar belgilangan. Jumladan, bolalarni kamsitmaslik, bolaning eng ustun manfaatlarini hisobga olish, yashash va rivojlanish huquqini ta'minlash hamda bolaning fikrini hurmat qilish mazkur hujjatning asosiy tamoyillari hisoblanadi. Ushbu tamoyillar bolalar bilan bog'liq barcha davlat qarorlari, qonunchilik hujjatlari va ijtimoiy dasturlarni ishlab chiqishda muhim mezon bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, bolaning eng ustun manfaatlarini ta'minlash prinsipi davlat organlari, sudlar, ta'lim muassasalari va boshqa tashkilotlar faoliyatida alohida ahamiyatga ega.

Xalqaro huquq normalariga ko'ra, har bir bola tug'ilganidan boshlab inson sifatida tan olinishi va uning asosiy huquqlari kafolatlanishi lozim. Yashash huquqi bolaning boshqa barcha huquqlaridan foydalanishi uchun asos yaratadi. Ta'lim olish huquqi esa uning intellektual salohiyatini rivojlantirish, kelajakda munosib kasb egallashi va jamiyat hayotida faol ishtirok etishi uchun zarur shart hisoblanadi. Sog'liqni saqlash huquqi bolaning jismoniy va ruhiy salomatligini muhofaza qilishga xizmat qilsa, fikr bildirish huquqi uning shaxs sifatida shakllanishi va ijtimoiy munosabatlarda ishtirok etishiga imkon yaratadi. Shu sababli mazkur huquqlarni bir-biridan ajratilgan holda emas, balki o'zaro bog'liq va yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Hozirgi davrda bolalar huquqlarini himoya qilish faqat milliy davlatlar doirasidagi masala bo'lib qolmay, balki xalqaro hamkorlikni talab qiladigan global muammoga aylangan. Dunyoning ayrim mintaqalarida davom etayotgan qurolli mojarolar, iqtisodiy inqirozlar, tabiiy ofatlar, majburiy ko'chish va ijtimoiy tengsizlik bolalarning hayoti va rivojlanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bunday vaziyatlarda bolalar boshpana, oziq-ovqat, tibbiy yordam va ta'lim olish imkoniyatlaridan mahrum bo'lish xavfiga duch keladilar. Ayniqsa, ota-onasidan ayrilgan, nogironligi bo'lgan, qochqin maqomidagi yoki ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarning huquqlarini ta'minlash alohida yondashuvni talab qiladi.

Shuningdek, zamonaviy jamiyatda bolalar huquqlariga tahdid soluvchi yangi muammolar ham yuzaga kelmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi bolalarning bilim olish va axborotdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirayotgan bo'lsa-da, internet muhitida ularning xavfsizligini ta'minlash masalasini ham dolzarb qilib qo'ymoqda. Kiberbulling, shaxsiy ma'lumotlarning ruxsatsiz tarqatilishi, internet orqali aldash, zararli axborot ta'siri va bolalarning raqamli muhitda turli huquqbuzarliklarga duch kelishi zamonaviy huquqiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

yuzaga keltirmoqda. Shu sababli bolalarning raqamli savodxonligini oshirish, ota-onalar va ta'lim muassasalarining mas'uliyatini kuchaytirish hamda internet xavfsizligiga oid huquqiy kafolatlarni rivojlantirish muhim vazifalardan hisoblanadi.

Bolalar mehnatidan noqonuniy foydalanish, odam savdosi va bolalarning turli shakllarda ekspluatatsiya qilinishi ham xalqaro miqyosda jiddiy e'tibor talab qiladigan muammolardandir. Bunday holatlar bolaning sog'lig'i, ta'lim olishi, erkin rivojlanishi va munosib hayot kechirish huquqlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois Xalqaro mehnat tashkiloti tomonidan qabul qilingan bolalar mehnatiga oid konvensiyalar, BMTning tegishli hujjatlari va davlatlarning milliy qonunchiligi ushbu salbiy holatlarning oldini olishda muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi. Mazkur yo'nalishda xalqaro standartlarni amaliyotga tatbiq etish, nazorat mexanizmlarini kuchaytirish va huquqbuzarliklar uchun javobgarlikni ta'minlash alohida ahamiyatga ega.

Bolalar huquqlarini xalqaro miqyosda himoya qilishda Birlashgan Millatlar Tashkiloti va uning ixtisoslashgan tuzilmalari muhim o'rin egallaydi. Jumladan, UNICEF bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, sifatli ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, bolalar salomatligini mustahkamlash, oziqlanish va ijtimoiy himoya dasturlarini amalga oshirish bo'yicha faoliyat yuritadi. Tashkilot davlatlar, nodavlat tashkilotlar va boshqa xalqaro institutlar bilan hamkorlikda bolalarning hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan loyihalarni amalga oshiradi. UNICEF faoliyatining muhim jihatlaridan biri bolalar huquqlarini faqat huquqiy hujjatlarda belgilash bilan cheklanmasdan, ularning kundalik hayotda ham ta'minlanishiga ko'maklashishdan iboratdir.

Xalqaro hamkorlikning yana bir muhim yo'nalishi bolalar huquqlariga oid xalqaro standartlarning davlatlarning milliy qonunchiligiga joriy etilishidir. Chunki xalqaro hujjatlarda belgilangan huquq va majburiyatlarning amaliy natijasi, avvalo, davlatlarning ularni milliy huquqiy tizimda qay darajada amalga oshirishi bilan belgilanadi. Bunda qonunchilikni takomillashtirish, davlat organlari faoliyatini muvofiqlashtirish, bolalar bilan ishlaydigan mutaxassislarning malakasini oshirish, huquqiy targ'ibot va jamoatchilik nazoratini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida ham bolalar huquqlarini himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan demokratik va huquqiy islohotlar jarayonida inson huquqlari, jumladan, bolalarning huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida oila, bolalik, onalik va otalikni muhofaza qilish, bolalarning ta'lim olishi, sog'lom rivojlanishi hamda ularning huquq va manfaatlarini himoya qilishga doir muhim konstitutsiyaviy kafolatlar mustahkamlangan. Bu esa bolalar huquqlarini ta'minlash davlat va jamiyat oldidagi muhim konstitutsiyaviy vazifalardan biri ekanligini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasining 2008-yil 7-yanvarda qabul qilingan «Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida»gi Qonuni mamlakatimizda bolalar huquqlarini himoya qilishning muhim milliy-huquqiy asoslaridan biridir. Mazkur qonunda bolaning huquqiy maqomi, uning asosiy huquq va erkinliklari, davlat tomonidan ta'minlanadigan kafolatlar hamda bolalar huquqlarini himoya qilish sohasidagi munosabatlar tartibga solingan. Bundan tashqari, oila, ta'lim, sog'liqni saqlash, mehnat va jinoyat qonunchiligi normalari ham bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilishga xizmat qiladi.

O'zbekistonning Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyaga qo'shilishi mamlakatimiz zimmasiga xalqaro majburiyatlarni yuklagan va milliy qonunchilikni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish jarayoniga huquqiy asos yaratgan. Ushbu majburiyatlarni amalga oshirishda davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari, ta'lim muassasalari, nodavlat notijorat tashkilotlari va ota-onalarning o'zaro

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

hamkorligi muhim o'rin tutadi. Bolalar huquqlarini himoya qilish faqat davlat organlarining vazifasi emas, balki butun jamiyatning umumiy mas'uliyati ekanligini anglash zarur.

Shu bilan birga, bolalar huquqlarini ta'minlash borasida mavjud qonunchilik normalarini amaliyotga samarali tatbiq etish, huquqbuzarliklarning oldini olish, bolalarning huquqiy savodxonligini oshirish va ularning manfaatlariga daxldor qarorlar qabul qilishda fikrlarini inobatga olish masalalari ham dolzarb ahamiyatga ega. Ayniqsa, ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalarda tarbiyalanayotgan, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan, nogironligi bo'lgan hamda turli murakkab hayotiy vaziyatlarga tushib qolgan bolalarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha samarali mexanizmlarni rivojlantirish zarur.

Mavzuning ilmiy va amaliy ahamiyati shundaki, bolalar huquqlarini xalqaro miqyosda himoya qilish masalasi bir vaqtning o'zida xalqaro huquq, konstitutsiyaviy huquq, oila huquqi, mehnat huquqi va inson huquqlari kabi bir nechta huquq sohalari bilan uzviy bog'liqdir. Ushbu sohani chuqur o'rganish xalqaro-huquqiy normalarning mazmunini anglash, ularning milliy qonunchilikdagi ifodasini tahlil qilish va mavjud huquqiy muammolarga ilmiy asoslangan yechimlar ishlab chiqish imkonini beradi. Shuningdek, bolalar huquqlarini himoya qilishning samarali mexanizmlarini shakllantirish jamiyatda qonun ustuvorligini mustahkamlash, ijtimoiy adolatni ta'minlash va kelajak avlodning huquqiy madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, bolalar huquqlarini xalqaro miqyosda himoya qilish masalasini nazariy va amaliy jihatdan o'rganish, xalqaro hujjatlarning mazmuni va ahamiyatini tahlil qilish, xalqaro tashkilotlar faoliyatini yoritish hamda O'zbekiston Respublikasida bolalar huquqlarini ta'minlashning milliy-huquqiy mexanizmlarini o'rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi bolalar huquqlarini xalqaro miqyosda himoya qilishning huquqiy asoslarini kompleks o'rganish, xalqaro tashkilotlar va xalqaro-huquqiy hujjatlarning ushbu sohadagi o'rnini aniqlash, O'zbekiston Respublikasida bolalar huquqlarini himoya qilishning konstitutsiyaviy va qonunchilik asoslarini tahlil qilish hamda mavjud muammolarni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun bolalar huquqlarining xalqaro huquqdagi o'rni va rivojlanish bosqichlarini o'rganish, Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyaning asosiy tamoyillarini tahlil qilish, UNICEF va boshqa xalqaro tashkilotlarning faoliyatini ko'rib chiqish, bolalar huquqlariga tahdid solayotgan zamonaviy muammolarni aniqlash, O'zbekiston milliy qonunchiligidagi huquqiy kafolatlarni baholash hamda xalqaro standartlarni milliy amaliyotga samarali tatbiq etish bo'yicha takliflar ishlab chiqish maqolaning asosiy vazifalari sifatida belgilanadi.

Natijada, bolalar huquqlarini xalqaro va milliy darajada samarali himoya qilish, ularning qonuniy manfaatlarini ta'minlash hamda har bir bolaning munosib, xavfsiz va erkin muhitda voyaga yetishi uchun zarur huquqiy va tashkiliy shart-sharoitlarni yanada takomillashtirish masalalari maqolaning asosiy tadqiqot yo'nalishini tashkil etadi.

Xulosa Xulosa qilib aytganda, bolalar huquqlarini xalqaro miqyosda himoya qilish inson huquqlarini ta'minlash tizimining muhim yo'nalishlaridan biridir. Har bir bolaning yashash, ta'lim olish, sog'lom rivojlanish va zo'ravonlikdan himoyalanish huquqlarini ta'minlash davlat va jamiyatning asosiy vazifalaridan hisoblanadi.

BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi, UNICEF faoliyati hamda xalqaro-huquqiy hujjatlar bolalar manfaatlarini himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda ham bolalar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan konstitutsiyaviy normalar va qonunchilik kafolatlari mavjud.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Shu bilan birga, bolalar mehnati, zo'ravonlik, kamsitish va internet xavfsizligi bilan bog'liq muammolarning oldini olish uchun huquqiy mexanizmlarni yanada takomillashtirish zarur. Buning uchun xalqaro hamkorlikni kuchaytirish, aholining huquqiy savodxonligini oshirish va bolalarning qonuniy manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan amaliy choralarni kengaytirish lozim.

Zero, har bir bolaning huquqi himoya qilingan jamiyatning kelajagi yanada mustahkam bo'ladi. Bolalarga yaratilgan imkoniyat va sharoitlar kelajak avlodning taraqqiyoti hamda davlatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – 2023.
2. Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya. – BMT, 1989.
3. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. – BMT, 1948.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. – 2008.
5. O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksi.
6. UNICEF rasmiy sayti – www.unicef.org
7. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi – www.lex.uz

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.